

idealismus básníkův; parodicky vyznívá nejednou též jeho umění slova (*Petrklíče*; *Hanuman*; *Šotek*; *Kratochvilná historie o ptáku Velikánu Velikánoviči*). Alegorická *Pravda* (č. 1885) vyniká důsledně skeptickým pohledem na kupčení se vznešenými ideály v novodobé společnosti a politice.

V próze vytvořil Čech satirický typ pražského měšťana současné doby, Matěje Broučka. Nejprve je přizemním a zpřizemňujícím protějškem éterických měsíčanů a jejich neživotného estétství, v němž poznáváme karikaturu nade vše povýšeného kultu umění. Spolu s tím paroduje Čech v nevšední mluvě měsíčanů vlastní básnickou řeč, opisnou a plnou poetismů (*Pravý výlet pana Broučka do Měsíce*, 1888). Kritičtěji dopadá pro pana Broučka jeho komické setkání s pražany a tábority doby Žižkovy, při kterém vynikne malost husitského potomka (*Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do XV. století*, 1889). Cyklus „broučkiád“ pokračoval ještě v dalších Čechových pracích. Ostatní obsáhla prozaická tvorba Čechova byla často jen příležitostnou výplní zábavných časopiseckých rubrik (*Povídky, arabesky a humoresky I–IV*, 1878–83) nebo záznamem pestrých dojmů z cest (*Kresby z cest*, 1884; *Upomínky z Východu*, 1885). Pro poznání básnickovy osobnosti a díla mají zvláštní význam prózy vzpomínkové, hlavně *Druhý květ* (1899), oživující dobu a prostředí Čechových studentských let, a některé črty charakterizační. Novela *Jestřáb kontra Hrdlíčka* (č. 1876) podává v konfliktu ostře vykreslených postav (slabošského panského správce, který se stává obětí bezohledného lichváře) víc než jen sociální dokument doby. Narážejí zde na sebe a navzájem se obžalovávají dva světy, trpný a snový svět Hrdlíčkův, neschopný reálného života, a dravý, věčný svět Jestřábův, hluchý k lidskosti. Rozpor mezi snem a realitou se vrací v mnoha Čechových větších prózách, rozmělněn často v konvenční romantické fabulaci a schematizaci postav (*Oblaka*; *Mezi knihami a lidmi*; *Poslední jaro*; *Hovor listů* aj., sem patří též pokusy o román *Kandidát nesmrtelnosti*, č. 1879, a *Ikaros*, č. 1885).

František Ladislav Čelakovský

/ 1799 - 1852 /

Obrozenský básník, učenec, překladatel a kritik, vedle J. Kollára první velký umělecký zjev novodobé české literatury.

Na její vývoj zapůsobil zejména svými *Ohlasy*, poezii podnícenou vzorem ruských a českých písní, která u nás zahájila tradici tvůrčího využívání ideových a estetických hodnot lidové slovesnosti.

Narodil se 7. 3. 1799 ve Strakonících jako syn tesaře. Za gymnazijních studií v Českých Budějovicích a v Písku se v něm probudil zájem o lite-

raturu, který utužil jeho přátelství se spolužáky Kamarýtem a Chmelenským (příštiní básníky) i národní uvědomění, povzbuzované stykem se strakonickým buditelem J. Plánkem. R. 1817 začal studovat filozofii v Praze, rok nato v Českých Budějovicích; byl však vyloučen (tajně užíval knihovny tamějšího kanovníka a byl přistižen, právě když si půjčoval Husovu Postilu). Pokračoval pak ve studiu v Linci a v Praze. Víc než povinným předmětům věnoval se cílevědomému jazykovému a literárnímu sebevzdělávání; závěrečné univerzitní zkoušky v r. 1822 nedokončil. Do r. 1829 byl soukromým vychovatelem, v l. 1829–33 překládal na zakázku obsáhlý spis raně křesťanského myslitele A. Augustina *O městě božím* a byl jazykovým redaktorem Časopisu pro katolické duchovenstvo. Od roku 1834 redigoval *Pražské noviny* a jejich zábavnou přílohu (dříve *Rozličnosti*), které dal název *Česká včela*. V novinách zrychlil a rozšířil informace o zahraničním dění; neomezoval se na úřední prameny a pohotově vybíral a překládal nové zprávy z anglického a francouzského tisku. Česká včela se pod jeho vedením stala významným literárním orgánem preromantické generace. Přinášela četné překlady drobných próz ze slovanských jazyků, z angličtiny a z francouzštiny i práce naukového rázu. Soustavně referovala o současné české literatuře a divadle, kriticky rozebírala hlavně jejich jazykovou stránku. – Začátkem r. 1835 se Čelakovský stal suplujícím profesorem české řeči a literatury na pražské univerzitě. Této funkce i redaktorství byl zbaven koncem r. 1835, když ruský vyslanec ve Vídni (zřejmě po udání z Prahy) podal stížnost na *Pražské noviny*, kde Čelakovský kriticky komentoval povýšený projev cara Nikolaje I. k zástupcům porobených Poláků. Až do r. 1838, kdy získal místo knihovníka knížat Kinských, byl Čelakovský se svou rodinou odkázán na hmotnou podporu přátel. V té době už patřil k nejlepším znalcům slovanských řečí, literatur a folklóru. Roku 1842 se stal profesorem slavistiky na univerzitě ve Vratislavi, r. 1849 v Praze. Zemřel v Praze 5. 8. 1852.

Literární působení Čelakovského, zahájené na počátku 20. let, vyrůstalo z humánně pojatých národních a slovanských ideálů, z estetických zásad preromantismu a z konkrétních podnětů Jungmannova kulturního programu, jež Čelakovský svým dílem tvořivě obohacoval. Měl zvláštní schopnost pronikat do vnitřního smyslu i tvárných principů básnických děl a kriticky vnímat umělecké zkušenosti národní i cizí literatury. Tyto osobní vlohy, k nimž patřilo i jazykové nadání, harmonovaly s vývojovými tendencemi soudobého českého písemnictví, s objektivní potřebou najít ideové a estetické hodnoty, o něž by se mohla česká literatura opřít v cestě za národní osobitostí a za vyšší společenskou účinností i slovesnou úrovní. Tvůrčí básnické zájmy Čelakovský organicky spojoval s překladatelskou a kritickou činností a s odborným studiem literatury i folklóru.

Jeho hlavní umělecké překlady vznikly ve 20. letech a odpovídají dvěma charakteristickým okruhům Čelakovského literárních východisek. Jednu oblast představuje slovanská folklórní poezie, druhou díla evropského pre-

romantismu – *Listové z dávnověkosti* od J. G. Herdera (1823), Goethovo drama *Márinka* (1827) a básnická povídka W. Scotta *Panna jezerní* (1828).

Své představy o literatuře prosazoval Čelakovský temperamentně, někdy až nesnášenlivě, i v kritických projevech různého druhu. V *Literatuře krkonošské* (č. 1824) paroduje v posměšném obrazu Rýbrcoulovy říše jak nízkou úroveň běžné beletrie a překladů, tak i naivní sebeuspokojení a vzájemné pochlebování starších literátů. (Hlavním terčem satiry byly Hněvkovského Zlomky o českém básnictví.) Kritiku kulturních poměrů i jednotlivých spisovatelů obsahují také Čelakovského satirické epigramy a zejména jeho korespondence s přáteli, která ovšem vyjadřuje i jeho pozitivní stanoviska a literární sympatie. Jako zásadní úvaha o vývojových možnostech české poezie vyznívá rozsáhlý rozbor Kollárovy sbírky z r. 1824 *Slovo o Slávy dceři p. Jana Kollára* (č. 1831). Programové směřování za harmonickou ideovou náplní a výrazovou střídmostí umění bránilo Čelakovskému ocenit nové hodnoty, které do české literatury přinášela romantická generace 30. let, zvláště Mácha.

Odborné práce Čelakovského se vztahovaly zejména k folklóru. Od studentských let sbíral lidové písně a popěvky (spolu s J. V. Kamarýtem, který v l. 1831–32 vydal dvoudílné *České národní duchovní písně*). Nevedl ho k tomu jen preromantický kult „prostonárodní“ písně a dobová snaha, podporovaná i vládou, konzervovat doklady o „národní povaze, řeči a kulturních dějinách“ (takto vznikla dokumentární sbírka J. Rittersberka z r. 1825 *České národní písně*). Čelakovský si i v době, kdy žil v kulturním centru, uchoval pocit přirozené blízkosti k venkovskému lidu i vnitřní kontakt s atmosférou jeho životních názorů, tradiční představitosti a zpěvnosti, rázovité mluvy a vtupu. Na základě všech dostupných pramenů studoval i folklór ostatních slovanských národů. Do třísvazkového výboru *Slovanské národní písně* (1822–27) zařadil jednak české, moravské a slovenské písně (podle vlastních záznamů i podle materiálů Hankových a Šafaříkových), jednak texty a paralelně s nimi vlastní překlady písní ruských, ukrajinských, polských, srbských, slovinských a bulharských. K nim se řadila sbírka *Litevské národní písně* (1827; tehdy byla zdůrazňována příbuznost litevštiny se slovanskými jazyky) a časopisecké ukázky dolnolužického (1830) a chorvatského (1840) písňového folklóru. Na slovanských písních zajímaly Čelakovského od počátku jejich typické národní odstíny, jejich navzájem odlišné jazykové idiomy (specifická, těžko přeložitelná slovní spojení) a poetické zvláštnosti. Mezi české folklórní texty (které probíral a zčásti uhlazoval podle určitých estetických norem) vmísal pět písní „zcela národním duchem vytvořených“ od Hanky, Kamarýta, Poláka a Rettigové a anonymně i několik obdobných výtvorů vlastních.

Několik desetiletí připravoval Čelakovský *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*, doplněné *Českými pořekadly* (1852). Tento soubor obsahuje na 15 000 záznamů tematicky seřazených tak, aby z nich vyplývala soustava tradiční životní filozofie Slovanů. Citaci přísloví doprovází Čelakovský

případnými překlady a občas i stručnými poukazy ke zvykům nebo pověstem, k nimž se poutá smysl jednotlivých obrazných rčení. Jak prozrazuje jeho stať *Slovanská přísloví* (č. 1837) a především jeho vlastní literární a jazykový styl, vnímal F. L. Čelakovský citlivě estetickou stránku přísloví i pořekadel, názorná přirovnání, „vtipné obraty“, „okrouhlost a stručnost, ano i skoupost slov“, úsečný rytmický spád řeči. Kompozice a mohutný rozsah konečné verze *Mudrosloví* podtrhuje především ideovou a morální závažnost slovanské tradice; tím se sbírka zařazuje k linii velkých vědeckých děl obrozené slavistiky.

Příznačným rysem básnické metody Čelakovského byla „ohlasovost“. Čelakovský byl typem umělce, kterého víc než věcná skutečnost a víc než subjektivní intimní zážitky podněcoval k tvorbě svébytný svět poetických hodnot. Ty probouzely jeho představivost i spontánní tvůrčí odezvu a pomáhaly mu esteticky uchopit i vlastní city a myšlenky. První sbírka *Směšené básně* (1822) je poměrně různorodá. Promítl se do ní vliv dosavadních děl českého preromantismu (kollárovske znělky, vznosné ódy psané časomírou), blízký vztah ke Goethovi, náznaky uměleckého využití lidové písně i sklon k epigramatice. Epigramy různého typu psal Čelakovský od 20. do 40. let. V postupně se rozrůstajícím cyklu *Kvítí*, kde připodobňoval jednotlivé lidské vlastnosti květinám, navázal na tradici Kollárových Nápisů; hojně překládal i parafrázoval starořímského epigramatika Martiala; ve vynikajícím souboru 50 epigramů *Padesátka z mé tobolky* (přípraveném k tisku r. 1837, ale rozmetaném) satiricky komentoval soudobé literární a společenské poměry, podobně jako v prozaických *Patrných dopisech nepatrných osob* (č. 1830). Jako zhuštěný lyrický obraz básníka citového a duchovního vývoje byla zamýšlena dvoudílná sbírka *Růže stolistá* (1840). Nesla podtitul *Báseň a pravda* (jako Goethova autobiografická próza *Z mého života*) a obsahovala 100 básní („krátkých sonetků“, složených ze tří čtyřveršových strof). První oddíl zachycuje „báseň“ – mladou lásku a sny, druhý „pravdu“ – moudrost zralého člověka. Tuto skladbu (jejímž původním základem byl cyklus *Pomněnky vatavske* z roku 1831) považoval Čelakovský za jakousi vrcholnou bilanci svého básnického úsilí.

Vývojově nejpłodnější součástí díla F. L. Čelakovského zůstaly jeho básnické ohlasy (tj. ozvěny) ruských a českých lidových písní, vytvořené ve 20.–30. letech. První ohlasové pokusy v české poezii nepocházejí od něho, ale teprve v jeho rukou se vzor lidové slovesnosti stal zdrojem vysokých básnických hodnot.

Ohlas písní ruských (1829) vznikl pod bezprostředním dojmem ruského vítězství nad Turky, které vzbudilo víru v osvobození slovanských národů. (S patosem bohatýrských zpěvů zpodobuje tuto událost báseň *Rusové na Dunaji r. 1829*, která tehdy nemohla být publikována. První vydání sbírky obsahovalo tedy 25 básní.) Ohlas oživuje poetickou atmosféru bylin, staré lidové epiky opěvující život a činy legendárních bohatýrů. V *Bohatýru Muromci* a *Čurilovi Plenkovičovi* představuje Čelakovský tradiční hrdiny,

proti bylinám však zvýrazňuje humánní motivy a smysl jejich bojových skutků. Vybájl i nového, bylinám neznámého bohatýra Kyjevské Rusi (*Ilja Volžanin*), který se, podobně jako Ilja Muromec, střetá s barbarskými „Tatařiny“. Chytrému Čurilovi Plenkovičovi, jenž je v bylinách opředen různými anekdotami, vytvořil přiléhavý protějšek v bytosti ptáka Velikána Velikánoviče. Před tímto obrovitým netvorem – symbolem zhoubných válek – se třesou „všickni bojaré, knížata“, Čurila ho však přelstí za pomoci Vasky a Michajla, „synů kupeckých“; Velikán hyne na vlastní nenasytnost a zároveň ztrácí monumentální obrysy a připomene spíše pohádkového draka přemoženého Honzou. Velebným tónem jsou nesený písně historické, především *Veliká panychida* o r. 1812, elegie končící obrazem hořící Moskvy – posvátného ohně na památku padlých vojáků. Postavy ruských carů mají legendární podobu tvrdých, svým způsobem však spravedlivých vládců (*Odplata*; *Výslechy*); současného Nikolaje I. (*Rusové na Dunaji* r. 1829) i jeho předchůdce Alexandra I. (*Smrt Alexandra*) ozařuje mýtus dobrých otců svého lidu. I když základní obrysy sbírky určuje epika, je v ní zastoupena také působivá lyrická a lyrickoepická poezie, za níž se rýsuje představa citově bohatého ruského člověka (*Romantická láska*; *Opuštěná*; *Vyznání*; *Vězeň*).

Jak v tematicce, tak i v kompozičních a jazykových prostředcích Čelakovský ve vlastním výběru nebo obměně využíval různých prvků tradiční ruské slovesnosti. (Kromě slovních rusismů uplatňuje nerýmovaný verš, antiteze, paralelismy, ustálená epiteta aj.) Nenapodoboval jednotlivé konkrétní skladby folklórní poezie, ale ztvárňoval v typizujících písních její charakteristickou podobu, nebo spíš svou představu o ní. Byl natolik objektivním umělcem, že nezměnil žádnou z podstatných složek svých předloh. Ale patos dané historické chvíle způsobil, že ho zaujal především jeden okruh navzájem se prostupujících epických a lyrických motivů, který dává jeho sbírce vnitřní jednotu, kompoziční rámec i jakoby spontánní ráz. Obraz ruského národa, který se rýsuje za tematickou a žánrovou rozmanitostí Ohlasu, je ve svém základě dán osudem bojovníka a jeho blízkých. Tento osud neprobíhá ovšem v rozmezí jednoho lidského života, nýbrž v rozloze mnoha staletí. Konkrétní tvářnost je přitom historicky i sociálně proměnlivá – jeden pól představuje urozený středověký bohatýr, druhý pól prostí anonymní vojáci nedávno hynoucí v bitvě pod Moskvou a v přítomné chvíli triumfující nad tureckými vojsky. Básně opěvující tyto nové události – *Velikou panychidu* a *Rusy na Dunaji* r. 1829 – dokonce vydával Čelakovský Plánkovi a Kamarýtovi za překlad autentických lidových písní, jejichž text se mu náhodou dostal do rukou. Básník ohlasů má mít podle něho „stále na paměti, že nepěje on sám..., ale že v rozličné proměňuje se líce“. V průběhu sbírky si Čelakovský osvojuje různé tváře ruského člověka, jehož představivost je spjata s citlivým vnímáním rozlehlé přírody a v jehož osudu se stále vracejí situace nějak poznamenané válkou. Jen ojediněle se vyskytne rozsáhlé zobrazení všedního mírového života (roz-

marná skladba o sletu ptáků-kupců *Veliký ptačí trh*); jen jednou se shluknou výjevy šťastné lásky nezastíněné obavou z brzkého rozloučení milenců nebo jiným tísnivým motivem (10.–18. báseň). Úvodní i závěrečná báseň sbírky končí příznačně shodným obrazem: Na „širé pole“ přijíždí osamělý bohatýr a jen na chvíli opouští koně a sestupuje na zem – Ilja Muromec proto, aby pohřbil ubitého „dobrého mládce“ a pomodlil se za jeho duši, Ilja Volžanin proto, aby „díky vzdával“ za „zachování svého života“.

Z jiné půdy vyrůstá poetická atmosféra *Ohlasu písní českých* (1839). Lid, do jehož charakteru a umělecké zkušenosti se básník vžívá, má opět „rozličné lice“, většinou však spjaté s ustáleným rytmem lidského života a s pravidelným koloběhem pracovních a svátečních dnů na české vesnici. Proto také tematické, citové i tvárné polohy českých písní jsou poměrně vyrovnané a střídme. Proti ruským písním mají především „lyrickou povahu“, jsou „prchavější, hravější, cit prostě pronášející“, jak říká básník v předmluvě. Neznamená to, že by za nimi nestály silné city: nevyjevují se však viditelným patosem. V baladě *Sňatek* dívka, již umřel „miláček jediný“, tiše trpí, „z hoře usmívá se“, mlčky se zúčastňuje pohřbu a hned té noci zemře žalem. K sentimentalitě se česká píseň, jak vystihl Čelakovský, staví posměšně a vidí v ní panskou vlastnost. Ve *Stase čarodějnic* okouzluje krásná kantorova dcera vesnické hochy a „Sám pan správce od ní chřadne, / v teje ho cos píchá, / k srdci ruku pořád tiskne, / ku měsíčku vzdychá“. Mnohomluvný citový výlev začleňuje Čelakovský do sbírky jen v žertovné formě (parodický chvalozpěv *Krásná Kordula*). Nejen lásku (která je nejčastějším tématem), ale i negativní city vyjadřuje lyrický hrdina *Ohlasu* uměřeně. Jeho vztah k panstvu se nevlévá do nenávistných tónů, ale do ironického a komického osvětlení panských postav (*Vrchní z Kozlova*; *Veselá jízda*, kde chudý kočí veze „půl pána, půl břicha“). Humorným tónem se líčí setkání vojáků s „chudásem“, který, okraden o všecko, co měl, si nakonec libuje nad mošnou kozích bobků (*Vávra*; „kozy bobky“ navozují souvislost se symbolem slávy vavřínem, lidově bobkem). Typický ráz má v *Ohlase* česká krajina. Je to příroda oživená lidmi a opracovaná jejich rukama (obilná pole, stavení, ovocné stromy, lávka přes potok, myslivna). Ani doubrava, v níž lesní víla za svatojánské noci svede a zahubí Tomana, který se vrací od nevěrné nevěsty domů, nevyvolává hrůzné představy, protože toto očarované místo leží mezi vesnicí a myslivnou a zarmoucený Toman se mu mohl (ale nechtěl) vyhnout. Balada *Toman a lesní panna* se od většiny básní liší tím, že není ohlasem určitého druhu písní, ale zánrově samostatnou skladbou, využívající epických motivů lidových pověstí a pohádek. Sám Čelakovský v ní viděl východisko, na něž by měli navázat „budoucí pěvci“ (učinil to Erben); umístil ji do čela sbírky a zvláště na ni (a na *Sňatek*) upozornil v předmluvě. Básně *Ohlasu* vznikaly asi deset let a Čelakovský je postupně časopisecky uveřejňoval od r. 1830. Proto také při kompozici knižního vydání (obsahujícího 56 písní a 7 popěvek) mohl přihlídnout k tomu, jakou kritickou reakci i umělecké pokusy jeho *Ohlas*

písni českých vyvolal. Pozitivní význam měla pro něho zejména Langrova úvaha z r. 1834 (viz zde str. 154), zásadně se zabývající uměleckým napodobením naivní lyriky. V Ohlase Čelakovský nejen obecně typizoval celkovou podobu národní lidové písně, ale zároveň i podtrhoval určité ideové a estetické složky, především satiru – výraz morální převahy lidu nad utlačovateli – a výrazovou hutnost (na tyto rysy navázal hlavně Havlíček). Cilevědomě se distancoval od „nizkého šprýmu“ i „rafinovaného vtipu“, právě jako od naturalistických erotických narážek a od prvků písně kramářské. Takřka úplně potlačil kontakt s tradicí elegických selských skladeb z období baroka. Robotní motivy se u něho objeví v jiné významové souvislosti, jako např.: „Sedláci v půlnoci / z těžké se roboty / vrátili; / z rákosí bahního / jsou pana vrchního / páčili“ (*Vrchní z Kozlova*). Ve skladbě *Cikánova píšťalka* cikán (jakási česká lidová obdoba tajemného cizince-krysaře, vyskytujícího se v německé tradici) láká svým pískáním „šváby“ do ohně a „německé myši“ do rybníka. Tato alegorická báseň je v Ohlase (vedle rozsáhlejší epické historické skladby *Prokop Holý*) ojedinělým případem sepětí s aktuální vlasteneckou tematikou.

Zvlášt od poloviny 30. let následovala vzor F. L. Čelakovského řada autorů vlastenecké i milostné lyriky hlásící se k „národnímu“ (lidovému) duchu. Tzv. básnická družina Čelakovského není sourodou skupinou. Vedle J. V. Kamarýta (který mj. vydal sbírku *Pomněnky anebo rýmované propovědi nábožnosti, mravnosti a moudrosti*, 1834) se k ní počítá F. J. Vacek-Kamenický (autor sbírky *Písně v národním českém duchu*, 1833), J. K. Chmelenský a velká řada dalších autorů, kteří vesměs přispívali do *Věnce a Kytky* a jejichž texty se přetiskovaly až do posledních desetiletí 19. století v různých společenských zpěvnících. Do společenského zpěvu se ve 30. letech včlenily (s lidovými nebo umělými nápěvy) i některé písně z Ohlasu a několik jiných básní Čelakovského. (Vlastenecká *Píseň společní*, 1836, byla zhudebněna F. Škroupem.) Lyriku zaměřenou ke společenskému zpěvu charakterizuje sklon k líbivé sentimentální manýře i k jednotvárnosti témat, stylistických prostředků, obrazů a slovníku. (Typickým projevem tohoto druhu je povrchní a přecitlivělá lyrika V. J. Picka ze 40. let, která si získala neobyčejnou popularitu. Opatřeny melodiemi od soudobých skladatelů udržovaly se vytrvale zejména jeho písně *Čechy krásné, Čechy mé...*, *Bývali Čechové...* nebo *Tážete se, proč jsem Slovan...*)

Tvůrčím způsobem rozvíjeli tradici díla F. L. Čelakovského až ti básníci, kteří už překročili meze ohlasové metody a nacházeli si – stejně jako kdysi on sám – nový vnitřní vztah k ideovým a estetickým hodnotám lidové slovesnosti, kterou jim Čelakovský pomáhal objevit a poznat. Z obrozeneských básníků to byli především Erben a Havlíček.